

Сафіюк О. В.,

*Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут ім. Т. Шевченка,
м. Кременець*

РЕЦЕПТИВНА ПОЕТИКА МОДЕРНІСТИЧНОГО РОМАНУ ДЖЕЙМСА ДЖОЙСА “УЛІСС”

У статті йдеться про літературно-критичну рецепцію модерністичного роману Джеймса Джойса “Улісс”. Її представниками є Дарія Віконська, Умберто Еко, Карл Густав Юнг та ін. Значна увага зосереджується на рецептивній поетиці роману в контексті взаємодії категорій “автор-читач”.

Ключові слова: модерністичний роман, рецептивна поетика, джой-сознавство, автор, читач, реципієнт.

The article reveals the critical perception of James Joyce’s “Ulysses”. Among the representatives of the Ukrainian critical individuals are Dariya Vikonska, Umberto Eco, Carl Gustav Jung and others. Great attention is paid to perception of the novel by the interrelation of two categories – “author – reader”.

Keywords: modernistic novel, perception, Joyce studies, author, reader.

Рецепція творів художньої літератури завжди була об’єктом вивчення літературознавчої компаративістики. Проблемним тут залишається і зв’язок між автором та читачем, сприймання останнім художнього доробку. Авторка ставить за мету проаналізувати особливості рецепції роману відомого ірландського письменника Джеймса Джойса “Улісс” та вияснити шляхи взаємодії категорій “автор – читач”.

Основний акцент будь-якого художнього твору змістився із осі “автор – твір” на вісь “твір – читач (реципієнт)”, де читач має повне відношення до художньої цілісності та завершеності твору. Читач, як самостійна та повноправна ланка вищезгаданої осі, з’явився від часів романтизму. Він відразу ж став невід’ємним співучасником “діалогу”, дискурсу. Адже дотепер саме “кінцевий адресат” (реципієнт) розумівся в науці як фігура, що є присутньою лише апіорі, своєрідним прихованим “знаком” будь-якого твору [14, с. 26]. Реципієнт утвердився як наукова категорія, як необхідний складник сприймання твору. Рецептивна поетика досліджує іманентну багатозначність змісту, який насичує текст, притому на рівні індивідуального сприйняття цього тексту [14, с. 7].

Відомо, що засобом створення і передачі поетичного образу є слово, наша мова, яка має знаковий характер (знак – це будь-який предмет, який виконує комунікативну роль, вказуючи на інший, відсутній предмет). Згідно із знаковою теорією, текст не можна розглядати поза триадою автор – текст – читач. Автор виконує важливу роль, маркуючи текст,

який в свою чергу продукує очікування, пошук читачем культурних асоціацій, розуміння тексту та його переосмислення.

Поетичний текст сприймається нами за допомогою читання, де поетичний образ є уявним. Цей образ здатний бентежити свідомість читача, навіювати на нього різноманітні враження. Автор, як творець тексту, використовує різноманітну кількість знаків та кодів, які читач розшифровує, знайомлячись з тим чи іншим твором” [12]. Таким знаковим романом на нашу думку є “Улісс” Джеймса Джойса, роман, що змусив замислитися і багатьох дослідників джойсіани загалом і читачів зокрема. Сам письменник наголошував, що мріяв про читача, який до кінця своїх днів битиметься над розгадками багатьох його символів та знаків в “Уліссі”.

Роман Джеймса Джойса мав суттєвий вплив на творчість багатьох видатних літературних постатей Америки та Західної Європи свого часу, а саме В. Вулф, С. Беккета, Е. Хемінгуей, Дж. Стейнбека, В. Фолкнера, Т. Манна. Ціле покоління модерністів виховувалися на його доробку. Творчість Джеймса Джойса посприяла інтелектуалізації літератури його сучасності та розвитку модерністичного роману. Джойса ще до публікації повного тексту роману почали наслідувати. “Улісс” був проголошений прапором “сучасного” мистецтва (тобто модернізму) і в самій Англії, і за її межами. Про твір цей заговорили, як про новий етап в розвитку сучасної прози” [11, с. 106].

Роман писався з 1914 по 1921 рік, у Трієсті та Цюриху. Як і багатьом письменникам, Джойсу здалеку Ірландію вдалося набагато легше зрозуміти та описати. Англійську версію роману у вигляді окремих епізодів було опубліковано у 1918–1920 роках в американському журналі *Little Review*. Але потім, ще до завершення публікації повного тексту, з 1920 до 1933 року його було заборонено до друку американським судом. Примірники роману вилучали й знищували. Лише у 1933 році він отримав дозвіл на публікацію у США. У Великій Британії перше видання “Улісса” з’явилося у 1936 році, а на батьківщині Джойса, в Ірландії перші копії роману відкрилися широкому загалу лише у 1960 році.

У Радянському Союзі перші переклади окремих уривків було зроблено у 1925 році В. Житомирським. Здійснені у 30-ті роки спроби повного перекладу роману “Улісс” були перервані репресіями. Перекладач В. Стеніч і група перекладачів під керівництвом П. Кашкіна були заарештовані й загинули у 1937 році. У 80-ті роки були ще кілька спроб перекладу роману російською мовою [18].

На вітчизняних теренах “Улісс” було представлено у перекладі В. Хінкінса та С. Хоружого, із коментарями та поясненнями. Російські перекладачі дали змогу читачеві зрозуміти посилання та зв’язки, на які вказує Джойс впродовж усього роману, допомогли російському читачеві збагнути те, що англійському доводилося б здогадуватися. В. Хінкінс

справедливо вважає, що працювати над текстом “Улісса” потрібно одній людині – повинна відчуватися одна рука, адже у іншому випадку слово та лейтмотиви важливі для автора, що з’явилися на перших сторінках книги, повинні відгукнутися на останніх [4, с. 169].

Шукав зустрічі із Джойсом і Всеволод Вишневский. Він прочитав роман у перекладі, та був вражений не лише силою, а й новаторством ірландця. Письменник гостро засуджував негативних критиків роману і тих, хто вважав “Улісс” недоречним для прочитання. Перша публікація роману на російській мові відбулася на сторінках альманаху “Новини Заходу” у 1925 році, а першим рецензентом Джойса став Євген Замятін.

Такою була історія написання “Улісса”, та не менш важким та проблематичним виявилось сприймання роману. І якщо письменник XIX століття “знав усе” про своїх героїв, то письменник кінця XIX – початку XX століття дає можливість читачеві самому робити висновки через фіксацію своїх спостережень і тих деколи небагато чисельних, але глибоко виразних натяків, розкиданих по тексту, які ніколи прямо не розкриваються [5, с. 32]. Дослідник джойсіани Умберто Еко наголошував, що автор – це той, хто пропонує певну кількість перспектив і можливостей, які раціонально організовані й укомплектовані деталями для правильного розвитку [9, с. 56].

У своїй праці “Відкритий твір” (1962) Еко запропонував зрозуміти “нову діалектику між твором та інтерпретатором”, і представив “визначеність” та “відкритість” твору на рівні його “споживання”. Дослідник справедливо стверджує, що кожне таке “споживання” твору – це інтерпретація та реалізація його, і кожного разу твір знову і знову оживає у своїй неповторній перспективі” [10, с. 409]. Адже ланцюг “автор – читач” нероздільний та єдиний.

Твір – це в першу чергу автор і навіть символ автора [14, с. 71]. Будь-який художній твір є відображенням почуттів та світогляду автора, втіленням позитивних чи негативних емоцій, через твір автор передає свої настрої та переживання. Адже твір це не мертва окрема субстанція, вона оживає в уяві читача. Звісно, ми не можемо стверджувати про існування якогось сталої однакової рецепції художнього твору “споживачем”.

Прикметно, що протягом усього минулого століття робилися спроби дослідити проблеми, пов’язані із категорією “читач”. Було представлено низку термінів для дефініції читача – “імпліцитний читач” В. Ізера, “зразковий читач” У. Еко, “архічитач” М. Ріффатера, “інформований читач” С. Фіша, “уявний читач” Е. Вульфа [10, с. 55]. Однак, більшість дослідників сходилося на думці, що читач не є відстороненим спостерігачем, а необхідною складовою художнього твору, без якої твір фактично перестає існувати. У рецептивній поезиці основа аналізу – сприйняття твору читачем, бо твір без читача не функціонує, він реалізується тіль-

ки в діалозі з читачем. Засновники рецептивної естетики – німецькі вчені Ганс Роберт Яусс і Вольфганг Ізер заперечили уявлення про твір як автономний об’єкт, і звернули увагу на читача як адресата і сприймача літературного тексту.

В. Ізер досліджує взаємодію тексту з читачем, конкретні текстуальні стратегії залучення читача до співгри тощо, висвітлюючи специфічний спосіб існування літературного твору, становлення якого відбувається у свідомості під час акту читання, де в уяві читач вимальовує окрему сталу картину. Особливу увагу В. Ізер спрямовує на так звані “порожні місця” – прогалини, які читачева уява заповнює самотужки” [12].

Безсумнівно перспективними були спостереження ролі читача Морисом Бланшо у збірці “Простір літератури” (1955) про діалогічність співпраці автора та читача, як нерозривну сукупність та єдність. Автор переконував, що “читання, що приймає творіння, яким воно є, і таким чином звільняє його від будь-якого автора, не полягає в запровадженні на його місце читача, особистості, що існує в твердому стані, має свою історію, ремесло, релігію і навіть читає, тож виходячи з усього цього, починає діалог із іншою особистістю, тією, що написала книгу” [2, с. 181].

Кожен твір містить у собі образ свого читача, тому ми можемо говорити про те, що читач є дійовою особою твору [грек, 30]. Крім того і читач і автор повинні керуватися однаковою системою кодів, тому це і є прерогативою для автора при створенні тексту як дискурсу. “Улісс” Джеймса Джойса безперечно орієнтований на попередньо поінформованого читача, оскільки містить величезну кількість таких кодів, які потрібно сприйняти та зрозуміти.

Елла Гончаренко, дослідниця ірландського письменника, вказує на недостатнє висвітлення читачького сприйняття “Улісса”. Адже Джойс успадкував класичне уявлення про стосунки письменника та читача. Е. Гончаренко значної уваги приділяє аналізу критичного прочитання роману К. Юнгом, виявляючи у нього конфлікт між труднощами, “нудьгою”, “гіпнотичним сном” та відчуттям зачарованості, незвичайної сили, багатогранності, геніальності творця” [6, с. 23].

Психолог Карл Юнг у 30-х роках зробив спробу проаналізувати рецепцію роману Джеймса Джойса у праці “Улісс. Монолог”: “Мое есе лежить осторонь не тільки від наукових, але також і від будь-яких дидактичних намірів, а тому і читачу варто розглядати його як усього лише вираження суб’єктивної і нічого не зобов’язуючої думки” [16, с. 153-154]. Вчений на сторінках розмірковує також про головного героя роману, прагнучи збагнути істину: “Отже, хто такий Улісс? Він, очевидно, символ усього того, що утворюється від зведення разом, від об’єднання всіх окремих персонажів усього “Улісса”: містера Блума, Стівена, місіс Блум і, звичайно містера Джеймса Джойса” [16, с. 187]. Ми можемо прослід-

кувати таким чином нерозривний ланцюг між твором та самим автором, а саме Джеймсом Джойсом. Карл Юнг зазначає у своїй праці про неперевершеність роману: “О “Улісс”, ти справді благословенна книга для блідолицької людини, яка вірить у об’єкт, проклинає об’єкт! Ти – духовна вправа, аскеза, повний внутрішнього напруження ритуал, магічне дійство. Вісімнадцять виставлених одне за одним алхімічних реторт, у яких за допомогою кислот, отруйних парів, охолодження і нагрівання виділяється гомункулус нового самоусвідомлення!” [16, с. 189-190].

У листі до Джойса Карл Юнг пише: “Я не упевнений, чи сподобається Вам написане мною про “Улісса”, тому що я не міг не розповісти світу, як сильно я нудьгував, як сильно я нарікав, як я лявся і як я захоплювався... У всякому разі, читаючи мою статтю, Ви можете переконатися, що зробив “Улісс” із психологом, який має репутацію спокійної людини” [16, с. 192].

Д. Мирський, викладач російської філології у Лондонському університеті, відзначав, що для розуміння “Улісса” найсерйознішою вимогою залишається добре знання англійської; від читача вимагаються героїчні зусилля, щоб пробитися до більш менш адекватного осмислення цього “понадлюдського роману” [13, с. 88]. Р. Адамс, американський критик справедливо зауважив, що “цю книгу не стільки читають, скільки вчитуються в неї” [1, с. 158].

Знаходимо у критичному дискурсі і негативні відгуки про творчість ірландського письменника. У 20-ті роки відомий літературознавець С. Р. Куртіус відзначив: “Джойсова творчість ґрунтується на збуренні Духа й веде до зруйнування світу... Все це багатство філософського і теологічного аналізу, ця культура Духа, вихована на всіх світових літературах, все це спалює себе в полум’ї всесвітньої пожежі... Що ж залишається? Запах попелу, жах смерті...” [17].

Серед українців, які цікавилися “Уліссом” Джойса, був і Євген Маланюк (1897-1968) – видатний поет української еміграції, культуролог, літературний критик, який зовсім не сприймав “Кафок і Джойсів”, трактуючи їх як “мікробів”, носіїв порожньої і шкідливої для українського контексту псевдоінтелектуальної моди [8].

На сторінках першої в Україні студії “Джеймс Джойс. Тайна його мистецького обличчя” дослідниця джойсіани Дарія Віконська відзначила: “Щоб цілком відчуті “Улісса” та ввійти у контакт з його духовною суттю, треба також підійти до нього якнайбільш рецептивно, з певного роду інтелектуальною покорою. З хвилиною, коли цей контакт нав’язаний, відкривається щораз ширший, щораз виразніший овид нечувано багатой, але дивно спустошійої душі. Ця душа видалася мені подібно до чарівного краєвиду, де є долини і гори, ясніє небо, клубляться хмари, срібляться тихі свічада озер, тягнуться вужові закрути ріки, чути шум недалеко

го моря і шум прибережного вітру, але не чути голосу ні одної пташини, що оживила би веселим співом пригнітаючий настрій цієї, немов заляклої природи” [3, с. 22]. Саме ця студія і надихнула подальших дослідників “Улісса” трактувати його як неперевершений модерністичний роман ХХ століття.

Дослідниця джойсознавства К. Шахова зазначає, що позитивного сприйняття прози Джойса немає і в наш час [15, с. 112]. За життя письменника цю “нетрадиційну книгу” критикували доволі негативно, як показує історія. Однак, дослідники джойсознавства загалом та роману “Улісс” зокрема при ретельному вчитуванні і досі не можуть дійти згоди: “Пошуки продовжуються. Кожний знаходить нові розгалуження у лабіринті, у кожного свій ключ, але ніхто не скаже вам, де та нитка Аріадни. На обличчі Джойса продовжує грати посмішка чеширського kota” [1, с. 159].

Можливо, і справді, Джойс прагнув представити “Улісс” відданому читачеві, тому, хто зміг би розгадати ті загадки, якими наскрізно переповнений роман. Письменник апелював до пресупозиції читача, котрий сам повинен домислити те, що було не повністю подане та трактоване автором – Джеймсом Джойсом.

Література:

1. Анастасьєв Н. Преодоление “Улисса” / Н. Анастасьєв // Вопросы литературы. – 1985. – № 11. – С. 155-188
2. Бланшо М. Простір літератури. / М. Бланшо; [пер. з французької Л. Кононовича]. – Львів: Кальварія, 2007. – С. 180
3. Віконська Дарія. Джеймс Джойс. Тайна його мистецького обличчя. / Дарія Віконська – Львів: Накладом авторки, 1934. – 100 с.
4. Гениева Е. Одиссея русского “Улисса” / Е. Гениева // Литературная учеба. – 1988. – №1 – С. 167-170
5. Гнідан О. Д. Покутська Трійця: Проблеми індивідуального стилю як художнього виміру духовної атмосфери часу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. Наук: спец. 10. 01. 03 / О. Д. Гнідан. – Київський державний ун – т ім. Т. Г. Шевченка. – К., 1992. – 51 с.
6. Гончаренко Е. П. Проза Джеймса Джойса і проблема новаторства в англійському модернізмі початку ХХ століття: автореф. дис. д-ра філол. наук: спец. 10. 01. 04 / Е. П. Гончаренко. – НАН України. Інститут л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2001. – 36 с.
7. Грек Л. Інтертекстуальність роману Дж. Джойса “Улісс” як перекладознавча проблема// Л. Грек // Мандрівець: Актуальні проблеми гуманітарного пізнання. – Тернопіль, 2002. – № 6 – С. 29-32
8. Донцов Д. Atrophia cerebri (до психології рідного філістерства) / Д. Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1923. – Ч. 7
9. Еко У. Поетика відкритого твору (фрагмент із книги “Відкритий твір”) /

Умберто Еко // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За редакцією М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – С. 409

10. Зубрицька М. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / Марія Зубрицька // (ред.). – 2-е вид, доп. – Л.: Літопис, 2002. – 832 с. – (Слово. Знак. Дискурс.)

11. Івашова В. Безвихідь Джеймса Джойса / В. Івашова // Всесвіт. – 1966. – №5. – С. 104 – 113.

12. Ільницький М., Будний В. Порівняльне літературознавство: Навчальний посібник. / Микола Ільницький, Василь Будний. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2006.

13. Корнвэлл Н. Джойс и Россия / Н. Корнвэлл; О. Сажина [пер. с англ.] – Санкт-Петербург: Гуманитарное агенство “Академический проект”, 1998.

14. Червінська О. В. Психологічні аспекти актуальної рецепції тексту: Теоретико-методологічний погляд на сучасну практику словесної культури: Науковий посібник / Червінська О. В., Зварич І. М., Сажина А. В. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2009. – 284 с.

15. Шахова К. О. Джеймс Джойс “Улісс”. Література Англії ХХ століття / за редакцією К. О. Шахової. – Київ: Либідь, 1993.

16. Юнг К. Г. Собрание сочинений: В 19 т. / К. Г. Юнг [пер. с нем.] – М.: Ренессанс, 1992. – Т. 15. – С. 153-154.

17. Curtius E. R. James Joyce und sein “Ulisses” / E. R. Curtius – Zuerich, 1929.

18. <http://umoloda.kiev.ua/>